

بررسی رابطه بین «دین‌باوری» «عزت نفس» و «پیشرفت تحصیلی» دانشجویان

سیف‌الله فضل‌الهی قمشی*
منصوره ملکی توانا**

چکیده

هدف تحقیق حاضر، بررسی رابطه بین «دین‌باوری»، «عزت نفس» و «پیشرفت تحصیلی» دانشجویان دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم و روش تحقیق، توصیفی از نوع همبستگی است. ۲۴۶ نفر به صورت تصادفی طبقه‌ای انتخاب گردید و از طریق دو پرسشنامه «عزت نفس» کوپراسمیت با پایایی ۰/۸۱ و «دین‌باوری» آلپورت با پایایی ۰/۷۶ اطلاعات گردآوری شد. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات، از آزمون‌های همبستگی پیرسون، T کندال، T برای مقایسه میانگین دو گروه مستقل و Z فیشر و تحلیل واریانس یک‌راهه استفاده شد. بعضی از یافته‌های پژوهش عبارت است از اینکه: ۱. رابطه «دین‌باوری» با «عزت نفس» و «پیشرفت تحصیلی» مثبت است، اما معنادار نیست. ۲. رابطه «عزت نفس» و «پیشرفت تحصیلی» مثبت است، اما معنادار نیست. ۳. همبستگی بین «عزت نفس» و «دین‌باوری» در دانشجویان دختر و پسر تفاوت معناداری ندارند. ۴. همبستگی بین «دین‌باوری» و «پیشرفت تحصیلی» پسران و دختران، تفاوت معناداری ندارند.

واژه‌های کلیدی: عزت نفس، دین‌باوری، پیشرفت تحصیلی، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشجویان، روان‌شناسی اسلامی

* عضو هیئت علمی و مدیر گروه علوم تربیتی (مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی) دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم (نویسنده مسئول)
Email: fazlollahigh@yahoo.com
** دانش‌آموخته دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم و دبیر آموزش و پرورش ناحیه ۲ قم
Email: Malakitavana_m@yahoo.com تاریخ دریافت: ۹۱/۱۲/۰۵ تاریخ تأیید: ۹۲/۰۷/۲۱

مقدمه

دین از نظر روان‌شناختی، پیچیده و شامل مجموعه‌ای از مقوله‌های روان‌شناختی؛ از جمله هیجانات، باورها، ارزش‌ها، رفتارها و محیط اجتماعی است. به‌طور کلی دین مجموعه‌ای از اعتقادات، احساسات و اعمال فردی یا جمعی است که حول مفهوم حقیقت غایی یا امر مقدس سازمان یافته است (قمری، ۱۳۹۰، ص ۹۰). ویلیام جیمز^۱ در تعریف روان‌شناختی، دین را شامل «احساسات، اعمال و تجربیات افراد در هنگام تنهایی؛ آنگاه که خود را در برابر هر آنچه که الهی می‌نامند، می‌داند» (به نقل از: سرمدی، ۱۳۸۵، ص ۶۰). در تعریف دیگری تالکوت پارسنز^۲ آن را «مجموعه‌ای از باورها، اعمال، شعائر و نهادهای دینی که افراد بشر در جوامع مختلف بنا کرده‌اند» می‌داند و هربرت اسپنسر^۳ نیز می‌گوید: «دین اعتراف به این حقیقت است که کلیه موجودات تخیلات نیرویی هستند که فراتر از علم و معرفت ماست» (به نقل از: همان، ص ۶۳). جیمز و پرات^۴ دین را «شناخت، عاطفه و رفتاری که براساس آگاهی یا تعامل ادراک‌شده با هستی ماوراءالطبیعه صورت می‌گیرد و فرض می‌شود که در امور انسان، نقش مهمی بازی می‌کند» تعریف می‌کنند (به نقل از: قمری، ۱۳۹۰، ص ۹۰). و هیک^۵ (۱۳۷۲) دین را پاسخی به ندای الهی معرفی می‌کند. مانسون^۶ (۱۹۹۸) با مرور جامعی از بررسی‌ها، دعا را یکی از رفتارهای مذهبی مرتبط با سلامت و تندرستی گزارش می‌دهد (شریفی، ۱۳۸۱، ص ۲۱۴).

کانت هم می‌گوید: «دین قانون وجود ماست، در حدی که سلطه‌اش بر ما از قانونگذار و داوری ناشی می‌شود، دین اعمال اخلاق در قلمرو معرفت باری تعالی است؛ اگر دین با اخلاق پیوندی نداشته باشد تنها به کوششی برای جذب حمایت تبدیل می‌شود» (سرمدی، ۱۳۸۵، ص ۶۰ و ۶۱).

آنچه مسلم است، دین تأثیرات عمیق و گسترده‌ای در تبلور شخصیت افراد و اخلاق و رفتار فردی و اجتماعی ایشان دارد و دینداری به‌طور معناداری با سلامت روانی مرتبط است (اسمیت، مک‌کالو و پول، ۲۰۰۳^۷، ص ۶۱۴) و دریافته‌اند که مذهبی بودن با میزان پایین نشانه‌های افسردگی مرتبط است. افزون بر این، حتی، برخی از شاخص‌های مذهبی بودن ارتباط منفی قوی‌تری با نشانه‌های افسردگی دارد؛ در حالی که شاخص‌های مقابله مذهبی

1. Willyam Jemse

2. Talkot Parsons

3. Herbrt Spenser

4. Jemse & Prat

5. Heak

6. Munson

7. Smith, Mac Cullo & Poll

منفی و انگیزش مذهبی بیرونی به طور مثبتی با نشانه‌های افسردگی مرتبط است (به نقل از: کاظمیان مقدم و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۹۱) و توانایی سازگاری با محیط، انعطاف‌پذیری، قضاوت عادلانه و منطقی‌ای در مواجهه با محرومیت‌ها و فشارهای روانی از معیارهای سلامت روانی است. همچنین این توانمندی‌ها افراد را در برابر مشکلات و آسیب‌های روانی - اجتماعی از جمله بزهکاری، سوء مصرف مواد و... مقاوم می‌سازند (فائدی و همکاران، ۱۳۸۷، ص ۳۴۷). این نوع کارکرد دین یا تأثیر دینداری، فقط مخصوص دین اسلام نیست؛ زیرا به گزارش دانشمندان علوم اجتماعی «دین به هر گونه‌ای که باشد، هیچ جامعه‌ای را نمی‌توان پیدا کرد که دین در آن نقش مهمی نداشته باشد. نه تنها دین به جهان معنا می‌بخشد، بلکه الگویی برای جهان به گونه‌ای رمزی فراهم می‌سازد؛ یعنی طرحی از آنچه که جهان باید باشد، به دست می‌دهد. برای همین است که دین می‌تواند راهنمایی برای رفتار بشر از روابط خانوادگی گرفته تا ایدئولوژی‌های گروه‌های اجتماعی و حاکم فراهم سازد و این کار را نیز غالباً انجام می‌دهد» (سرمدی، ۱۳۸۵، ص ۶۵ و ۶۶). باتلر^۱ و دیگران (۲۰۰۴، ص ۲۰) نشان داده‌اند که عبادت و نیایش موجب همدلی، درک، تعهد، انعطاف‌پذیری در روابط، احساس مسئولیت‌پذیری و استفاده از فن خودمداخله‌ای برای حل تعارض می‌شود.

پژوهش‌های انجام‌شده دیگری نیز عموماً حاکی از آن هستند که ایمان و باورهای مذهبی، رفتار افراد را عمیقاً تحت تأثیر قرار می‌دهند. مور^۲ (۲۰۰۲)، پژوهشی نشان داد که نوجوانان و جوانان مذهبی نسبت به همسالان خود در زندگی دچار آشفتگی کمتری می‌شوند؛ همچنین آن دسته از دانش‌آموزان دبیرستانی که به صورت منظم در مراسم مذهبی و نیایش شرکت می‌کنند، در زندگی روزمره با آسیب‌های اجتماعی و روانی کمتری مواجه شده‌اند و در فعالیت‌های سازندگی بیشتر شرکت می‌کنند (سرمدی، ۱۳۸۵، ص ۶۷) و کیم^۳ و همکاران (۲۰۰۴، ص ۱۱۹) به این نتیجه رسیده‌اند که دین با هیجان‌های مثبت، مانند خوش خلقی، مهربانی، اعتماد به نفس، توجه و آرامش رابطه مثبت دارد. مورفی^۴ و همکاران (۲۰۰۰، ص ۱۱۰۲) باور و اعمال مذهبی را با سطوح پایین افسردگی و افرادی که تحت شرایط فشارزایی روانی هستند، مرتبط دانسته‌اند. نتایج تحقیق پارگامنت^۵ و همکاران نشان می‌دهد افرادی که به طور مکرر دعا می‌کنند، کمتر از افسردگی و اضطراب رنج می‌برند (آزاد و

1. Batler

2. More

3. Kim

4. Morphy

5. Pargament

توکلی، ۱۳۸۶، ص ۱۰۱). در تحقیقی با عنوان «فردگرایی، جمع‌گرایی و دینداری» نشان دادند که جمع‌گرایی با همه ابعاد دینداری، ارتباطی مثبت و معناداری دارد. تحقیقات نشان می‌دهد افرادی که در بسیاری از فعالیت‌های مذهبی شرکت می‌کنند یا افرادی که گزارش می‌دهند مذهب جنبه اصلی زندگی‌شان است؛ معمولاً سلامت ذهنی نسبتاً بالا، نشانه‌های افسردگی نسبتاً کم و زندگی نسبتاً طولانی‌تری در مقایسه با هم‌تایان کمتر مذهبی‌شان دارند (اسمیت، مک‌کالو و پول، ۲۰۰۳، ص ۶۱۹).

کاظمیان مقدم و مهرابی زاده هنرمند (۱۳۸۸) پژوهشی تحت عنوان «بررسی رابطه نگرش مذهبی با شادکامی و سلامت روانی دانشجویان دختر و پسر دانشگاه آزاد اسلامی واحد بهبهان» انجام داده‌اند، نتیجه پژوهش نشان داد که بین نگرش مذهبی و شادکامی دانشجویان این دانشگاه رابطه مثبت معناداری وجود دارد؛ همچنین بین نگرش مذهبی و سلامت روانی آنان رابطه مثبت معناداری مشاهده شد (کاظمیان مقدم و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۱۵۷-۱۷۴).

قمری (۱۳۸۹) تحقیقی تحت عنوان «بررسی رابطه دینداری و میزان شادکامی در بین دانشجویان» به تفکیک جنسیت و وضعیت تأهل انجام داد و نتیجه گرفت که میزان دینداری افراد مؤنث از افراد مذکر بیشتر است؛ همچنین نشان داد که افراد متأهل در مقایسه با افراد مجرد دیندارترند (قمری، ۱۳۸۹، ص ۷۵-۹۱).

سازه شخصیتی دیگری که نقش مثبت و سازنده‌ای در انسان دارد، عزت نفس است. نه تنها عزت نفس یکی از مشخصه‌های سلامت روان است، بلکه نقش بزرگی در توفیقات انسانی و بهزیستی دارد. عزت نفس،^۱ به معنای نظر شخص درباره خود است (چوپانی صوری و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۳۲)؛ به عبارت دیگر، عزت نفس عموماً یک مؤلفه ارزیابی‌کننده از خودپنداره^۲ و معرف گسترده‌ای از خود است که شامل جنبه‌های شناختی، رفتاری و عاطفی است (رجیبی و خدایی، ۱۳۸۶، ص ۳۳). اگر احساس فرد نسبت به خود مثبت باشد، عزت نفس او بالاست و اگر احساس فرد منفی باشد، عزت نفس او پایین است. عزت نفس، ارزیابی مداوم شخص نسبت به ارزشمندی خویش است. عزت نفس خوب داشتن؛ یعنی از توانایی‌ها و ضعف‌های خود آگاهی داشتن و خود را با آنچه با ارزش‌تر است پذیرفتن مسئولیت‌های خود را به عهده گرفتن، خود را تأیید کردن، به نیازهای خود پاسخ دادن، هدف‌هایی داشتن و برای نیل به آنها راه‌هایی را برگزیدن است (ابی‌هاشم، ۱۹۹۹^۳). عزت نفس خوب، یکپارچگی شخصی و توجه دیگران را به همراه می‌آورد و عزت نفس پایین می‌تواند

1. self-esteem

2. self-concept

3. Abi-Hashem

سلامتی را به خطر اندازد یا باعث بروز اضطراب، ناراحتی و رفتارهای ضد اجتماعی شود (فورد مارتین،^۱ ۲۰۰۱). به نظر برنز،^۲ بیشتر واکنش‌های منفی احساسی ناشی از نبود عزت نفس است؛ به اعتقاد وی، علت پایین بودن عزت نفس افراد این است که آنها درباره خودشان فکر غیر منطقی می‌کنند. برخورد منطقی با خود و مسائل، از راه‌های افزایش عزت نفس است (برنز، ۱۳۸۴). عزت نفس، یکی از عوامل تعیین‌کننده رفتار در انسان به شمار می‌رود؛ درحقیقت، برداشت و قضاوتی که از خویش دارد، تعیین‌کننده چگونگی برخورد او با مسائل مختلف است؛ ممکن است به صورت انزوا، گوشه‌گیری و یا پرخاشگری و رفتارهای ضد اجتماعی عمل نماید (مکی^۳ و اسمیت،^۴ ۲۰۰۰؛ به نقل از: صدیقی، ۱۳۸۰). فرد با عزت نفس پایین، نگرش مصنوعی نسبت به دنیا دارد و در مسیر ناامیدی تلاش می‌کند، مسئولیت‌پذیر نیست و برای ضعف خود، دنیا و دیگران را سرزنش می‌کند؛ توانایی خود را دست‌کم می‌گیرد و در دریافت محبت تردید دارد (مولوی، ۱۳۸۶). عزت نفس پایین، یکی از بیماری‌های عمومی است (استوارت، ۱۳۸۶). با توجه به یافته‌ها، زندانیان عزت نفس پایینی دارند (اوسر، ۲۰۰۳). تحقیقات بال و همکاران نشان داد که دینداری بزرگ‌ترین همبستگی را با عزت نفس و کارکردهای روان‌شناختی دارد (بال^۵ و همکاران، ۲۰۰۳، ص ۴۳۱). همچنین هاریسون (به نقل از: مهرابی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۳۶) گزارش کرده‌اند که دیندار بودن با عزت نفس بالا همبستگی دارد. براساس نظریه ناهماهنگی - شناختی فیستینگر،^۷ افرادی که عزت نفس کمی دارند، با احتمال بیشتری مرتکب عمل غیر اخلاقی می‌شوند و از طرف دیگر، شخصی که عزت نفس بالایی داشته باشد، احتمالاً در مقابل وسوسه ارتکاب یک عمل خلاف بیشتر مقاومت می‌کند (ارونسون، ۱۳۸۱). بررسی‌های گولدمان^۸ (۱۹۷۴) که در مورد ویژگی‌های شخصیتی نوجوانان بزهکار با گروه غیر بزهکار همتای خود انجام شده است، نشان می‌دهد که بزهکاران بیش از غیر بزهکاران، خود را تنبل، بد، غمگین و نادان می‌دانند. بزهکاران خود را آدم‌های نامطلوبی می‌دانند، آنان خود را دوست ندارند و احترامی برای خود قائل نیستند (صدیقی، ۱۳۸۰). مهرابی‌زاده و همکاران در بررسی تأثیر درمان چندوجهی اسلامی بر افسردگی و عزت نفس دانشجویان، نشان دادند که درمان با رویکرد چندوجهی اسلامی به شیوه گروهی در کاهش افسردگی و افزایش عزت نفس دانشجویان مؤثر است (مهرابی‌زاده و

1. Ford Martin

3. Macki

5. Oser

7. Fistingner

2. Burns

4. Smith

6. Ball

8. Goldman

همکاران، ۱۳۹۰، ص ۳۱). از دیدگاه اسلام عزت نفس، یکی از پایه‌های اساسی شخصیت آدمی و باعث رسیدن انسان به افتخار و سربلندی است (چوپانی صوری و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۳۳). عزت نفس از یک سو، برای تمام افراد یکی از بزرگ‌ترین فضیلت‌های اخلاقی است و از سوی دیگر، محرک آدمی در اجرای دیگر برنامه‌های اخلاقی محسوب می‌شود؛ به عبارت دیگر، شرافت نفس علاوه بر آنکه خود از نظر فردی، صفتی نیکوست؛ می‌تواند ضامن اجرای صفت‌های پسندیده دیگر در محیط خانواده و اجتماع به شمار آید. در آموزه‌های دینی، انسان مؤمن جایگاهی والا و ارزشمند دارد، اسلام بر عزیز بودن انسان تأکید می‌کند و بنابراین بر عواملی سفارش می‌کند که هم باعث عزت نفس و هم سبب بقای اوست. دسموند^۱ و همکاران (۲۰۰۸) دریافتند که دینداری حتی بعد از کنترل جنس، سن، نژاد، موقعیت اجتماعی - اقتصادی، تحصیلات والدین، ساختار خانواده و دلبستگی والدین به‌طور مثبت و معناداری با خودکنترلی مرتبط است (قمری، ۱۳۸۹، ص ۷۹). سرمدی پژوهشی تحت عنوان «بررسی رابطه دینداری با بازده‌های تربیتی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر قم» انجام داد؛ نتیجه پژوهش نشان داد که بین تحصیلات و شغل پدر، ناحیه محل تحصیل، با دینداری رابطه مثبت معنادار و بین درآمد و هزینه خانوار با دینداری رابطه منفی معنادار وجود دارد. نکته جالب اینکه میانگین اغلب شاخص‌های دینداری و بازده‌های تربیتی دختران بالاتر از پسران به دست آمد (سرمدی، ۱۳۸۵، ص ۵۷ و ۵۸).

موفقیت تحصیلی^۲ دانشجویان نیز یکی از شاخص‌های مهم در ارزیابی نظام‌های آموزشی است و تمام کوشش‌های این نظام، در واقع برای پوشاندن جامه عمل به این امر است؛ به عبارتی، جامعه و به‌ویژه نظام‌های آموزشی، نسبت به سرنوشت فرد، رشد و تکامل موفقیت‌آمیز وی و جایگاه او در جامعه، علاقه‌مند و نگران بوده و انتظار دارند فرد در جوانب گوناگون اعم از ابعاد شناختی و کسب مهارت و توانایی و نیز در ابعاد شخصیتی، عاطفی و رفتاری، آنچنان که باید پیشرفت و تعالی یابد (فرهانی، ۱۹۹۴^۳؛ به نقل از: پاییزی و همکاران، ۱۳۸۶، ص ۲۶).

با توجه به اینکه میزان پیشرفت و افت تحصیلی یکی از ملاک‌های ارزیابی کارایی داخلی نظام آموزشی است، بررسی متغیرهای تأثیرگذار بر عملکرد تحصیلی، به شناخت بهتر و پیش‌بینی متغیرهای مؤثر در نظام آموزشی می‌انجامد؛ بنابراین، بررسی متغیرهایی که با پیشرفت و موفقیت تحصیلی رابطه دارد، یکی از موضوعات اساسی تحقیق در نظام‌های

1. Dsmond

2. educational success

3. Farahany, F. M. N.

آموزشی است. موفقیت و پیشرفت تحصیلی به مجموعه‌ای از عوامل پیچیده بستگی دارد که تفکیک و بررسی هر کدام از این عوامل مستلزم تحقیقات و بررسی فراوان است. با این رویکرد جامع می‌توان عوامل مؤثر و دخیل در پیشرفت و موفقیت تحصیلی را در قالب سه دسته عامل مطرح کرد: عوامل فردی، عوامل درون‌سازمانی و عوامل برون‌سازمانی. از مهم‌ترین عوامل فردی که در پیشرفت و موفقیت تحصیلی نقش دارد، عبارت‌اند از: داشتن انگیزه، اضطراب، روش مطالعه، هوش، عوامل بدنی، سازش‌نا یافتگی رفتاری و شرایط عاطفی و روانی (تمنایی‌فر و همکاران، ۱۳۸۶، ص ۴۰). سلامت روانی و در رأس آن عزت نفس را می‌توان به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل فردی مؤثر در پیشرفت و موفقیت تحصیلی دانست.

شواهد گوناگونی مبنی بر ارتباط ابعاد گوناگون بهداشت روانی و عزت نفس با عملکرد تحصیلی و تربیتی وجود دارد. افسردگی و سایر اختلالات روانی با کاهش انرژی و علاقه، احساس گناه، اشکال در تمرکز، بداشتهایی و افکار مرگ و خودکشی مشخص می‌شود و با تغییر در سطح فعالیت توانایی‌های شناختی، تکلم، وضعیت خواب، اشتها و سایر ریتم‌های بیولوژی همراه است. افسردگی منجر به اختلال در عملکرد تحصیلی، شغلی، روابط اجتماعی و بین فردی می‌شود (به نقل از: قمری، ۱۳۸۹، ص ۱۱۹). افرادی که به دلایلی دچار آشفتگی‌های هیجانی شده و بهداشت روانی آنها تضعیف گردیده است، به شیوه‌های متفاوت آشفتگی‌های خود را بروز می‌دهند. این افراد اغلب دارای مشکلاتی از قبیل خودپنداره ضعیف، افت تحصیلی، طرد اجتماعی و ناتوانی در برقراری ارتباط با همسالان و عدم پایبندی به قوانین اجتماعی هستند. این مشکلات روانی - اجتماعی تأثیری مستقیم بر فرآیند یادگیری آنها می‌گذارد (سلحشور، ۱۳۸۲، ص ۴۰). مطالعات نشان داده که سلامت روانی همبستگی مثبت و معناداری با پیشرفت تحصیلی نیز خواهند داشت (شعیری و چترچی، ۱۳۸۳، ص ۲۳). نتایج پژوهش‌های رادزیزوسکا^۱ و همکاران (۱۹۹۶)، ریچاردسون^۲ (۱۹۹۳) و کندل و دیویس^۳ (۱۹۸۶) نشان داده است که میان سلامت روانی (از جمله اختلالات عاطفی و اضطرابی) و مشکلات رفتاری و همچنین پیشرفت تحصیلی پایین، ارتباط وجود دارد (اسویدل، ۱۹۹۶؛^۴ به نقل از: محمدامینی، ۱۳۸۶، ص ۱۴۷). یقیناً در عصر تغییرات سریع علمی حاضر که به جهت پیچیدگی زندگی و دشواری‌های اقتصادی و اجتماعی، دشواری‌های روان‌شناختی نیز افزایش یافته و هر روز ضرورت سلامت روانی بیش از پیش احساس می‌شود؛ نه تنها به نظر می‌رسد که مهم‌ترین پدیده حافظ سلامتی که موجب

1. Radzizoska

2. Richardson

3. Candel & Dayis

4. Sweiddel

افزایش عزت نفس برای جلوگیری از لغزش‌ها خواهد شد، باورهای دینی و متوسل شدن به نیروی معنویت است، بلکه داشتن عزت نفس حاصل از باورهای دینی در بهبود عملکرد در ابعاد مختلف را نیز به همراه دارد. دانشگاه‌ها در راستای تحقق اهداف خود در تولید علم، ترویج فرهنگ و ارزش‌های جامعه نیازمند ایجاد محیطی پاک و عاری از آلودگی‌های مختلف است و در عصر رقابت علمی، دانشگاه‌هایی می‌توانند به ادامه حیات خود بپردازند که زمینه‌های پیشرفت تحصیلی مناسب دانشجویان را فراهم کنند؛ بنابراین، این تحقیق علی‌رغم نداشتن پیشینه کاملاً منطبق با سه متغیر مورد بررسی که جزء ویژگی‌های متمایز آن محسوب می‌شود، می‌تواند در برنامه‌ریزی آموزشی و فرهنگی دانشگاه‌ها به‌ویژه دانشگاه‌های اسلامی مورد استفاده قرار گیرد؛ پس در تحقیق حاضر، بررسی رابطه بین سه متغیر دین‌باوری، عزت نفس و پیشرفت تحصیلی دانشجویان مورد نظر است و سؤالات اصلی در تحقیق حاضر عبارت‌اند از: ۱. آیا بین دین‌باوری، عزت نفس و پیشرفت تحصیلی دانشجویان دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم رابطه وجود دارد؟ ۲. همبستگی بین عزت نفس و دین‌باوری دانشجویان دختر و پسر چگونه است؟ ۳. آیا میزان همبستگی بین عزت نفس و پیشرفت تحصیلی دانشجویان دختر و پسر متفاوت است؟ ۴. آیا همبستگی بین دین‌باوری، عزت نفس و پیشرفت تحصیلی دانشجویان در رشته‌های مختلف متفاوت است؟ آیا بین میزان دین‌باوری و عزت نفس دانشجویان دختر و پسر تفاوت معناداری وجود دارد؟ این سؤالات براساس سنجش متغیرها از طریق دانشجویان دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم پاسخ داده می‌شود.

فرضیه‌ها

۱. بین دین‌باوری و عزت نفس رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.
۲. بین دین‌باوری و پیشرفت تحصیلی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.
۳. بین عزت نفس و پیشرفت تحصیلی دانشجویان رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.
۴. همبستگی بین عزت نفس و دین‌باوری دانشجویان دختر بیشتر از دانشجویان پسر است.
۵. میزان همبستگی بین دین‌باوری و پیشرفت تحصیلی دانشجویان پسر و دختر متفاوت است.
۶. همبستگی بین دین‌باوری، عزت نفس و پیشرفت تحصیلی دانشجویان در رشته‌های مختلف متفاوت است.
۷. میزان دین‌باوری دانشجویان در رشته‌های مختلف متفاوت است.
۸. میزان دین‌باوری دانشجویان دختر و پسر متفاوت است.

۹. میزان عزت نفس دانشجویان در رشته‌های مختلف متفاوت است.

۱۰. میزان عزت نفس دانشجویان دختر و پسر متفاوت است.

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف یک تحقیق کاربردی و از لحاظ شیوه جمع‌آوری اطلاعات توصیفی - پیمایشی است. جامعه آماری شامل کل دانشجویان دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم می‌باشد که در سال تحصیلی ۹۰-۹۱ مشغول تحصیل بودند که از بین آنان نمونه‌ای به حجم ۲۴۶ نفر به صورت تصادفی ساده انتخاب گردید. ابزار جمع‌آوری اطلاعات دو پرسشنامه عزت نفس کوپر اسمیت و پرسشنامه دین‌باوری آلپورت بود؛ پایایی برای پرسشنامه عزت نفس برابر ۰/۸۱ و پرسشنامه دین‌باوری ۰/۷۶ به دست آمد که نشان دهنده پایایی قابل قبولی برای ابزار است و برای پیشرفت تحصیلی از معدل دانشجویان استفاده شد. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات علاوه بر روش‌های آمار توصیفی در حد میانگین، درصد، انحراف استاندارد، ضریب پراکنندگی و همبستگی پیرسون، از آزمون‌های استنباطی T کندال، T برای مقایسه میانگین دو گروه مستقل، Z فیشر برای مقایسه همبستگی دو گروه مستقل و تحلیل واریانس یک‌راهه (F) استفاده شده است.

یافته‌ها

در این قسمت یافته‌های تحقیق براساس فرضیه‌ها ارائه شده است که در قالب جدول‌های مختلف در زیر مشاهده می‌شود.

جدول ۱: فرضیه یک (بین دین‌باوری و عزت نفس رابطه مثبت و معنادار وجود دارد)

متغیرها	\bar{X}	S	n	r_{xy}	T
دین‌باوری	۵۷/۸۲۱۱	۱۰/۱۰۳۱۷	۲۴۶	۰/۱۴۷	۲/۳۲
عزت نفس	۳۷/۲۰۷۳	۷/۶۹۴۸۰			
$T_{\alpha}(0/01)=2/326$		$df=244$			

براساس آزمون T، چون T محاسبه شده (۲/۳۲) از T بحرانی در سطح اطمینان ۰/۹۹ و $\alpha = 0/01$ و $df = 244$ (۲/۳۲۶) کوچک‌تر است؛ پس فرضیه صفر تأیید می‌شود و با توجه به معنادار نشدن همبستگی بین دو متغیر با اطمینان ۰/۹۹ می‌توان نتیجه گرفت که بین

دین باوری و عزت نفس دانشجویان رابطه مثبت وجود دارد ولی میزان آن معنادار نیست.

جدول ۲: فرضیه دو (بین دین باوری و پیشرفت تحصیلی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد)

متغیرها	\bar{X}	S	n	r_{xy}	T
دین باوری	۵۷/۸۲۱۱	۱۰/۱۰۳۱۷	۲۴۶	-۰/۰۳۱	-۰/۴۸۴
پیشرفت تحصیلی	۱۶/۴۳۸۵	۱/۵۶۳۳۸			
$T_{\alpha}(0/01)=2/324$					$df=244$

براساس آزمون T، چون T محاسبه شده (-۰/۴۸۴) از T بحرانی در سطح اطمینان ۹۹٪ و $\alpha=0/01$ و $df=244$ (۲/۳۲۴) کوچک تر است؛ پس فرضیه صفر تأیید می شود و با توجه به معنادار نشدن همبستگی بین دو متغیر با اطمینان ۹۹٪ می توان نتیجه گرفت که بین دین باوری و پیشرفت تحصیلی دانشجویان رابطه مثبت و معناداری وجود ندارد.

جدول ۳: فرضیه سه (بین عزت نفس و پیشرفت تحصیلی دانشجویان رابطه مثبت و معناداری وجود دارد)

متغیرها	\bar{X}	S	n	r_{xy}	T
عزت نفس	۳۷/۲۰۷۳	۷/۶۹۴۸۰	۲۴۶	/۲۰۲	۵۱/۳۸۴
پیشرفت تحصیلی	۱۶/۴۳۸۵	۱/۵۶۳۳۸			
$T_{\alpha}(0/01)=2/32$					$df=244$

براساس آزمون T، چون T محاسبه شده (۵۱/۳۸۴) از T جدول در سطح اطمینان ۹۹٪ و $\alpha=0/01$ و $df=244$ (۲/۳۲) بزرگ تر است پس فرضیه صفر رد می شود و با توجه به معنادار شدن همبستگی بین دو متغیر با اطمینان ۹۹٪ می توان نتیجه گرفت که بین عزت نفس و پیشرفت تحصیلی دانشجویان رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

جدول ۴: فرضیه چهار (همبستگی بین عزت نفس و دین باوری دانشجویان دختر بیشتر از دانشجویان پسر است)

جنسیت	متغیرها	\bar{X}	S	n	r_{xy}	Z_r	Z
پسر	عزت نفس	۳۷/۵۵۸۸	۸/۱۳۵۹۳	۳۴	-۰/۱۰۶	۰/۱۰۵	۰/۲۶۵
	دین باوری	۵۶/۰۵۸۸	۱۲/۸۵۳۳۵				
دختر	عزت نفس	۳۷/۱۵۰۹	۷/۶۴۰۳۷	۲۱۲	-۰/۱۵۶	۰/۱۵۶	
	دین باوری	۵۸/۱۰۳۸	۹/۵۹۷۰۳				
$Z_{\alpha} (0/05)=1/645$							

براساس آزمون Z فیشر برای مقایسه دو ضریب همبستگی مستقل چون Z محاسبه شده (۰/۲۶۵) از Z بحرانی در سطح اطمینان ۰/۰۵ و $\alpha = ۰/۰۵$ و (۱/۶۴۵) کوچک تر است؛ پس فرضیه صفر تأیید می شود و با توجه به معنادار نشدن تفاوت همبستگی بین دو گروه مستقل با اطمینان ۰/۰۵ می توان نتیجه گرفت که میزان همبستگی بین عزت نفس و دین باوری در دانشجویان دختر بیشتر از دانشجویان پسر نیست.

جدول ۵: فرضیه پنج (میزان همبستگی بین دین باوری و پیشرفت تحصیلی دانشجویان پسر و دختر متفاوت است)

Z	Z _r	r _{xy}	n	S	\bar{X}	متغیرها	جنسیت
۰/۰۲۱	۰/۰۶۵	۰/۰۶۵	۳۴	۱۲/۸۵۳۳۵	۵۶/۰۵۸۸	دین باوری	پسر
				۱/۰۶۹۴۹	۱۵/۷۵۱۵	پیشرفت تحصیلی	
۰/۰۲۱	۰/۰۶۰	۰/۰۶۱	۲۱۲	۹/۵۹۷۰۳	۵۸/۱۰۳۸	دین باوری	دختر
				۱/۶۰۳۳۹	۱۶/۵۴۸۶	پیشرفت تحصیلی	
$Z_{\frac{\alpha}{2}} (۰/۰۵) = ۱/۹۶$							

براساس آزمون Z فیشر برای مقایسه دو ضریب همبستگی مستقل چون Z محاسبه شده (۰/۰۲۱) از Z بحرانی در سطح اطمینان ۰/۰۵ و $\frac{\alpha}{2} = ۰/۰۵$ و (۱/۹۶) کوچک تر است پس فرضیه صفر تأیید می شود و با توجه به معنی دار نشدن تفاوت میزان همبستگی بین دو گروه مستقل با اطمینان ۰/۰۵ می توان نتیجه گرفت که میزان همبستگی بین دین باوری و پیشرفت تحصیلی دانشجویان دختر و پسر متفاوت نیست.

جدول ۶: مقایسه میزان همبستگی بین دین باوری، عزت نفس و پیشرفت تحصیلی دانشجویان در رشته های مختلف

r _{xy}	متغیرها	r _{xy}	متغیرها	n	r _{xy}	متغیرها	رشته های تحصیلی
-۰/۰۰۹	دین باوری	۰/۲۹۷	عزت نفس	۱۲۳	-۰/۱۲۹	عزت نفس	علوم تربیتی و روان شناسی
	پیشرفت تحصیلی		پیشرفت تحصیلی				
-۰/۱۵۸	دین باوری	۰/۲۰۱	عزت نفس	۴۳	-۰/۱۲۷	عزت نفس	حقوق و علوم سیاسی
	پیشرفت تحصیلی		پیشرفت تحصیلی				
۰/۰۲۸	دین باوری	۰/۱۶۹	عزت نفس	۴۳	-۰/۳۷۰	عزت نفس	مدیریت و حسابداری
	پیشرفت تحصیلی		پیشرفت تحصیلی				
-۰/۰۵۶	دین باوری	-۰/۰۶۷	عزت نفس	۳۷	۰/۰۱۹	عزت نفس	زبان و ادبیات فارسی و انگلیسی
	پیشرفت تحصیلی		پیشرفت تحصیلی				

داده‌ها نشان می‌دهد بین دین‌باوری و عزت نفس دانشجویان رشته‌های مختلف روان‌شناسی و علوم تربیتی، علوم سیاسی و حقوق، مدیریت و حسابداری رابطه معکوس و منفی وجود دارد ولی بین دو متغیر مذکور در دانشجویان زبان و ادبیات فارسی و انگلیسی رابطه مثبت وجود دارد؛ از طرف دیگر، رابطه بین عزت نفس و پیشرفت تحصیلی دانشجویان رشته‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی، حقوق و علوم سیاسی، حسابداری و مدیریت مثبت بود اما رابطه بین دو متغیر در دانشجویان زبان و ادبیات فارسی و انگلیسی معکوس یا منفی است؛ همچنین، همبستگی بین دین‌باوری و پیشرفت تحصیلی در دانشجویان روان‌شناسی و علوم تربیتی، علوم سیاسی و حقوق و زبان و ادبیات فارسی و انگلیسی منفی یا معکوس بود؛ ولی در دانشجویان حسابداری و مدیریت صنعتی رابطه مثبت وجود دارد.

جدول ۷: فرضیه هفتم (میزان دین‌باوری دانشجویان در رشته‌های مختلف متفاوت است)

رشته تحصیلی	n	\bar{X}	S	پایین ترین نمره	بالا ترین نمره
علوم تربیتی و روان‌شناسی	۱۲۳	۳۳/۶۵۰۴	۷/۱۷۳۴۸	۱۶	۵۷
حقوق و علوم سیاسی	۴۳	۳۴/۶۲۷۹	۷/۴۷۷۰۲	۱۸	۴۸
مدیریت و حسابداری	۴۳	۳۵/۳۲۵۶	۸/۴۹۸۵۲	۱۶	۵۲
زبان و ادبیات فارسی و انگلیسی	۳۷	۳۴/۱۸۹۲	۷/۶۷۶۹۴	۱۸	۴۷
جمع	۲۴۶	۳۴/۱۹۵۱	۷/۵۲۶۹۹	۱۶	۵۷

داده‌های جدول ۷ بیانگر میزان دین‌باوری دانشجویان در رشته‌های مختلف است و بیشترین میانگین (۳۵/۳۲۵) مربوط به دانشجویان رشته‌های مدیریت و حسابداری بوده و پس از آن حقوق و علوم سیاسی و زبان و ادبیات فارسی و انگلیسی به ترتیب با میانگین (۳۴/۶۲۸) و (۳۴/۱۸۹) در رتبه‌های دوم و سوم قرار دارند. کمترین میانگین مربوط به دانشجویان روان‌شناسی و علوم تربیتی است که با میانگین (۳۳/۶۵) در رتبه آخر قرار دارد. تحلیل داده‌ها مطابق آزمون تحلیل واریانس یک‌راهه (F) (همچنان که داده‌های جدول ۸ نشان می‌دهد) چون F محاسبه شده (۰/۷۱۱) از F بحرانی در سطح اطمینان ۰/۹۵ و خطای ۰/۰۵ و درجه آزادی ۳ و ۲۴۲ (۲/۶۵) کوچک‌تر است؛ پس فرضیه صفر تأیید می‌شود و با توجه به معنادار نبودن میانگین‌ها، با اطمینان ۰/۹۵ می‌توان نتیجه گرفت که میزان دین‌باوری دانشجویان در رشته‌های مختلف متفاوت نیست.

جدول ۸: خلاصه تحلیل واریانس یک راهه

منابع تغییرات گروه‌ها	SS	df	MS	F
واریانس بین گروه‌ها	۲۱۸/۵۰۵	۳	۷۲/۸۳۵	۰/۷۱۱
واریانس درون گروه‌ها	۲۴۷۸۹/۶۲۵	۲۴۲	۱۰۲/۴۳۶	
واریانس کل	۲۵۰۰۸/۱۳	۲۴۵	-	

جدول ۹: فرضیه هشتم (میزان دین‌باوری دانشجویان دختر و پسر متفاوت است)

T	بالاترین نمره	پایین‌ترین نمره	S	\bar{X}	n	جنسیت
۰/۰۸۵	۴۸	۲۰	۹/۰۱۶۷۲	۳۳/۱۷۶۵	۳۴	پسر
	۵۷	۱۶	۷/۲۷۱۵۶	۳۴/۳۵۸۵	۲۱۲	دختر
$T_{\frac{\alpha}{2}} (0/0.5) = 1/960$						

بر اساس آزمون T، چون قدر مطلق T محاسبه شده (۰/۰۸۵) از T جدول در سطح اطمینان ۰/۰۵ و $\frac{\alpha}{2} = 0/05$ و $df = 244$ (۱/۹۶۰) کوچک‌تر است؛ پس فرضیه صفر تأیید می‌شود و با توجه به معنادار نشدن میانگین‌های دو گروه با اطمینان ۰/۰۵ می‌توان نتیجه گرفت که میزان دین‌باوری دانشجویان دختر و پسر متفاوت نیست.

جدول ۱۰: فرضیه نهم (میزان عزت نفس دانشجویان در رشته‌های مختلف متفاوت است)

رشته تحصیلی	n	\bar{X}	S	پایین‌ترین نمره	بالاترین نمره
علوم تربیتی و روان‌شناسی	۱۲۳	۳۶/۷۸	۷/۹۲	۱۵	۴۹
حقوق و علوم سیاسی	۴۳	۳۷/۷۲	۷/۳۵	۲۲	۴۹
مدیریت و حسابداری	۴۳	۳۶/۶۵	۷/۸۱	۱۹	۴۹
زبان و ادبیات فارسی و انگلیسی	۳۷	۳۸/۶۷	۷/۲۷	۱۶	۵۰
جمع	۲۴۶	۳۷/۲۱	۷/۶۹	۱۵	۵۰

داده‌های جدول ۱۰ بیانگر میزان عزت نفس دانشجویان در رشته‌های مختلف است و بیشترین میانگین (۳۸/۶۷) مربوط به دانشجویان رشته‌های زبان و ادبیات فارسی و انگلیسی بوده و پس از آن حقوق و علوم سیاسی و علوم تربیتی و روان‌شناسی به ترتیب با میانگین (۳۷/۷۲) و (۳۶/۷۸) در رتبه‌های دوم و سوم قرار دارند. کمترین میانگین مربوط به

دانشجویان مدیریت و حسابداری است که با میانگین (۳۳/۶۵) در رتبه آخر قرار دارد. تحلیل داده‌ها مطابق آزمون تحلیل واریانس یک‌راهه (F) (همچنان که داده‌های جدول ۱۱ نشان می‌دهد) چون F محاسبه شده (۰/۷۱۲) از F بحرانی در سطح اطمینان ۰/۹۵ و خطای ۰/۰۵ و درجه آزادی ۲۴۲ و ۳ (۲/۶۵) کوچک‌تر است؛ پس فرضیه صفر تأیید می‌شود و با توجه به معنادار نبودن میانگین‌ها، با اطمینان ۰/۹۵ می‌توان نتیجه گرفت که میزان عزت نفس دانشجویان در رشته‌های مختلف متفاوت نیست.

جدول ۱۱: خلاصه تحلیل واریانس یک‌راهه

منابع تغییرات	SS	df	MS	F
گروهها				
واریانس بین گروهها	۱۲۶/۸۲۷	۳	۴۲/۲۷۶	۰/۷۱۲
واریانس درون گروهها	۱۴۳۷۹/۶	۲۴۲	۵۹/۴۲	
واریانس کل	۱۴۵۰۶/۴۲۷	۲۴۵	-	

جدول ۱۲: فرضیه دهم (میزان عزت نفس دانشجویان دختر و پسر متفاوت است).

T	بالاترین نمره	پایین‌ترین نمره	S	\bar{X}	n	جنسیت
-۰/۲۸۷	۵۰	۲۱	۸/۱۳۵۹۳	۳۷/۵۵۸۸	۳۴	پسر
	۴۹	۱۵	۷/۶۴۰۳۷	۳۷/۱۵۰۹	۲۱۲	دختر
$T_{\frac{\alpha}{2}} (0/05) = 1/960$						

براساس آزمون T، چون قدر مطلق T محاسبه شده (-۰/۲۸۷) از T جدول در سطح اطمینان ۰/۹۵ و $\frac{\alpha}{2} = 0/05$ و $df = 244$ (۱/۹۶۰) کوچک‌تر است؛ پس فرضیه صفر تأیید می‌شود و با توجه به معنادار نشدن میانگین‌های دو گروه با اطمینان ۰/۹۵ می‌توان نتیجه گرفت که میزان عزت نفس دانشجویان دختر و پسر متفاوت نیست.

بحث و نتیجه‌گیری

دین نیروی روان‌شناختی عظیمی است که نوعی قدرت معنوی به انسان می‌دهد و در تحمل سختی‌های زندگی به او کمک می‌کند. افراد مذهبی با بهره‌گیری از نیروی معنوی دین در رویارویی با حوادث فشارزای زندگی، می‌توانند با توکل به خداوند متعال و احساس خودکفایی و عدم نیاز به غیر عملکرد مطلوبی داشته باشند. یکی از مهم‌ترین عواملی که تحت تأثیر معنویات و باورهای دینی قرار می‌گیرد، عزت نفس است و عزت نفس به معنای

پذیرش و ارزشمندی است که شخص در مورد خویشتن احساس می‌کند. عزت نفس، اعتماد به توانایی‌های خود در اندیشیدن و توانایی کنار آمدن با چالش‌های زندگی است که می‌تواند زمینه‌های پیشرفت و توسعه در ابعاد مختلف فردی و اجتماعی و به‌ویژه در عملکرد تحصیلی را در پی داشته باشد که در برنامه‌ریزی‌های آموزشی و فرهنگی دانشگاه‌ها باید مورد توجه قرار گیرد. هدف از این پژوهش بررسی رابطه دین‌باوری، عزت نفس و پیشرفت تحصیلی دانشجویان دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی قم بود. نتایج نشان داد:

۱. بین دین‌باوری و عزت نفس دانشجویان رابطه وجود دارد ولی میزان این رابطه معنادار نمی‌باشد. این نتیجه با یافته‌های بال و همکاران (۲۰۰۳)، هاریسون و فستینگر مبنی بر همبستگی بین دینداری و عزت نفس بالا توافق دارد، ولی از نظر شدت معنی‌دار نمی‌باشد.
۲. بین دین‌باوری و پیشرفت تحصیلی دانشجویان رابطه مثبت و معناداری مشاهده نشد که با یافته‌های سرمدی (۱۳۸۵) منافات دارد.
۳. با اطمینان ۰/۹۹ بین عزت نفس و پیشرفت تحصیلی دانشجویان رابطه مثبت و معناداری وجود دارد که با یافته‌های تمنایی فر و همکاران (۱۳۸۶) مبنی بر اینکه «سلامتی روانی و در رأس آن عزت نفس را می‌توان به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل فردی مؤثر در پیشرفت و موفقیت تحصیلی دانست» و یافته‌های سلحشور (۱۳۸۲)، نصیری و چتربری (۱۳۸۳)، کندل و دیویس (۱۹۸۶)، اسویدل (۱۹۹۶) و رادزیزوسکا و همکاران (۱۹۹۶) کاملاً توافق دارد.
۴. با اطمینان ۰/۹۵ معلوم شد که میزان همبستگی بین عزت نفس و دین‌باوری در دانشجویان دختر، بیشتر از دانشجویان پسر نیست که با یافته‌های سرمدی (۱۳۸۵) منافات دارد که شاید علت عمده آن تفاوت محیط و متغیرهای موجود در شرایط مطالعه در شهر مذهبی قم و محیط مطالعات قبلی باشد.
۵. میزان همبستگی بین دین‌باوری و پیشرفت تحصیلی دانشجویان دختر و پسر متفاوت نیست که با اطمینان ۰/۹۵ تأیید گردید.
۶. با اطمینان ۰/۹۵ نشان داده شد که میزان عزت نفس دانشجویان دختر و پسر متفاوت نیست که در این زمینه مطالعه مستندی برای مقایسه یافت نشد.
۷. میزان دین‌باوری دانشجویان دختر و پسر متفاوت نیست که با اطمینان ۰/۹۵ تأیید شد. این نتیجه نیز با نتایج سرمد (۱۳۸۵) مبنی بر اینکه میانگین اغلب شاخص‌های دینداری دختران بالاتر از پسران است، توافق ندارد که به نظر می‌رسد علت این مسئله تفاوت شرایط محیطی شهر مقدس قم به عنوان شهر مذهبی نسبت به سایر شهرها و تعمیم باورهای دینی در بین تمام خانواده‌ها و گروه‌های متفاوت سنی و اجتماعی است.

۸. بین میزان عزت نفس دانشجویان در رشته‌های مختلف تفاوت معناداری ملاحظه نشد.
۹. بین میزان عزت نفس دانشجویان دختر و پسر نیز تفاوت معناداری مشاهده نشد.

پیشنهادها

۱. آموزش، ترویج و تحکیم فرهنگ و ارزش‌های اسلامی و دینی در بین دانشجویان دانشگاه‌ها نه تنها زمینه‌ساز استقرار آسایش روانی و ارتقای عزت نفس دانشجویان برای کنترل رفتارهای اجتماعی و آکادمیک است، بلکه می‌تواند محیط مساعدی را برای مطالعات علمی و تولید و ترویج فرهنگ علمی و پیشرفت و توسعه را به همراه داشته باشد؛ بنابراین، برنامه‌ریزی برای تحقق این مهم برای متولیان آموزش عالی کشور و مدیران دارای احساس دینی به نظر ضرورتی اجتناب‌ناپذیر می‌نماید.
۲. شکل‌گیری تحقیقات گسترده و عمیق با جامعه آماری وسیع و محیط‌های متفاوت اجتماعی و فرهنگی برای اتقان نتایج امر بدیهی می‌نماید.

منابع

- آزاد، منصوره و عاطفه توکلی (۱۳۸۶)، «فردگرایی، جمع‌گرایی و دینداری»، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ش ۹، ص ۱۰۱-۱۲۵.
- ارونسون، ال. (۱۳۸۱)، روان‌شناسی اجتماعی، ترجمه حسین شکرکن، تهران: رشد.
- استوارت، و. (۱۳۸۶)، دایر المعارف مشاوره نظری و عملی، ترجمه ش. ن. ابی‌نژاد، تهران: علم.
- برنز، دیوید (۱۳۸۴)، روان‌شناسی افسردگی، ترجمه مهدی قرچه‌داغی، تهران: دایره.
- پاییزی، مریم؛ مهرناز شهرآرای؛ ولی‌الله فرزاد و پریشوش صفایی (۱۳۸۶)، بررسی اثربخشی آموزش ابراز وجود بر شادکامی و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان دختر پایه دوم رشته علوم تجربی دبیرستان‌های تهران، مطالعات روان‌شناختی دانشگاه الزهراء، دوره سوم، ش ۴، ص ۲۵-۴۳.
- تمنایی‌فر، محمدرضا؛ محسن نیازی و محمد امینی (۱۳۸۶)، «بررسی مقایسه‌ای عوامل مؤثر بر افت تحصیلی دانشجویان مشروط و ممتاز»، فصلنامه دانشور رفتار، س ۱۴، ش ۲۴، ص ۳۹-۵۲.
- چوپانی‌صوری، مراد؛ سیداحمد احمدی؛ محمدحسین شریفی‌نیا و فاطمه بهرامی (۱۳۸۹)، «بررسی تأثیر گروه درمانی مذهبی و شناختی-رفتاری بر عزت نفس و نگرش‌های زناشویی زندانیان مرد شهر قم»، دو فصلنامه مطالعات اسلام و روان‌شناسی، ش ۶، ص ۳۱-۶۳.
- رجبی، غلامرضا و ملک‌رضا خدایی (۱۳۸۶)، «تأثیر مشاوره گروهی با روش درمان عقلانی، عاطفی و رفتاری بر سلامت عمومی و عزت نفس دانش‌آموزان، مجله مطالعات علوم تربیتی دانشگاه بقرجند، ش ۲، ص ۳۱-۴۸.
- سرمودی، محمود (۱۳۸۵)، «بررسی رابطه بین دینداری با بازده‌های تربیتی دانش‌آموزان متوسطه شهر قم»، فصلنامه پژوهش‌های تربیت اسلامی، س ۲، ص ۵۷-۸۶.
- سلحشور، ماندانا (۱۳۸۲)، الفبای بهداشت روانی، نشریه پیوند، ش ۲۹۱، ص ۴۰ و ۴۱.
- شریفی، طیب (۱۳۸۱)، بررسی رابطه نگرشی مذهبی با افسردگی، اضطراب، پرخاشگری، سلامت عمومی و شکست‌بایی در دانشجویان دانشگاه آزاد واحد اهواز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد واحد اهواز.
- شعیری، محمد و نوشین چترچی (۱۳۸۳)، «حرمت خود، ابعاد سلامت روان و موفقیت تحصیلی»، فصلنامه دانشور رفتار، س ۱۱، ش ۱، ص ۲۴-۳۴.

صدیقی، کبری (۱۳۸۰)، بررسی میزان اثربخشی آموزش شناختی - رفتاری عزت نفس بر سازگاری اجتماعی دانش‌آموزان پسر پایه سوم دبیرستان‌های قشاپور، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه اصفهان.

قائدی، محسن؛ حمدی یعقوبی؛ عبدالله امیدی؛ مسعود ظفر و شهربانو بخشی (۱۳۸۷)، «مقایسه سلامت روان، مکانیزم‌های مقابله‌ای، حمایت اجتماعی و احتمال خودکشی و سوء‌مصرف مواد مخدر در دانشجویان ورودی جدید دانشگاه شاهد در سال ۱۳۸۶»، مجموعه مقالات چهاردهمین سمینار سراسری بهداشت روان دانشجویان، مرکز مشاوره دانشجویی دانشگاه شیراز، ص ۳۴۷-۳۵۰.

قمری، محمد (۱۳۸۹)، «بررسی رابطه دینداری و میزان شادمانی در بین دانشجویان به تفکیک جنسیت و وضعیت تأهل»، فصلنامه روان‌شناسی و دین، قم، س ۳، ش ۳، ص ۷۵-۹۱.

_____ (۱۳۹۰)، «رابطه دینداری و حمایت اجتماعی در دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی منطقه دو»، فصلنامه روانشناسی و دین، قم، ش ۱۳، ص ۸۹-۱۰۴.

کاظمیان مقدم، کبری و غلام حسین کریمی کهکی (۱۳۸۸)، «بررسی رابطه باورهای غیر منطقی الیس و پرخاشگری دانش‌آموزان دختر پایه سوم مقطع راهنمایی شهر بهبهان»، فصلنامه روان‌شناسی و دین، قم، س ۳، ش ۱۳، ص ۱۰۷-۱۲۷.

_____ و مهناز مهربابی‌زاده هنرمند (۱۳۸۸)، «بررسی رابطه نگرشی مذهبی با شادکامی و سلامت روانی دانشجویان دختر و پسر دانشگاه آزاد اسلامی واحد بهبهان»، فصلنامه روان‌شناسی و دین، س ۲، ش ۴، ص ۱۵۷-۱۷۴.

محمدامینی، زرار (۱۳۸۶)، «بررسی رابطه باورهای فراشناختی با سلامت روانی و پیشرفت تحصیلی دانشجویان پسر شهرستان اشنویه»، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، س ۶، ش ۱۹، ص ۱۴۱-۱۵۴.

مولوی، ایمان (۱۳۸۶)، مهارت‌های زندگی، کفایت عزت نفس و زندگی موفق، قم: نسیم کوثر. مهربابی‌زاده هنرمند، مهناز؛ سیداسماعیل هاشمی و سودابه بساک‌نژاد (۱۳۹۰)، «بررسی تأثیر درمان چندوجهی اسلامی بر افسردگی و عزت نفس دانشجویان»، فصلنامه روان‌شناسی و دین، س ۴، ش ۳ (۱۵): ۳۱-۴۸.

هیک، جان (۱۳۷۲)، فلسفه دین، ترجمه بهرام راد، چ ۱، قم: نشر الهدی.

Abi-Hashem, N. (1999), *Self-Esteem*, Baker Encyclopedia of Psychology and Counseling, D. G. Benner & P. C. Hill (2nd ed.) (1084-1087), USA: Baker Books.

- Ball, J. et al (2003), "The Relationship between Religiosity Andad Justment Among African-American Femal Urbanadolscents", *Journal of Adolescence*, vol.26, pp.431-446.
- Butler, M. H. et al (2004), "Prayer as a Conflict Resolution Ritual: Clinical Implication of Religious Couple's Report of Relationship Softening, Healing, Perspective, and Change Responsidility", *Journal of Family Therapy*, 30(1): 19-37.
- Ford-Martin, P. (2001), "Self-Esteem", *Tgale Encyclopedia of Psychology*, B. Strickland (pp.570-571), USA: Gale Group.
- Kim, Y. M. & Others (2004), "Spirituality and Affect: A Function of Changes in Religious Affiliation", *Journal of Family Psychology*, vol.3, pp.119-129.
- Moore, A. Carrier (2002), *Faith Does Affect Behavior, Religion & Ethics*, Desert News. Com.
- Morphy, P. E.; J. W. Ciarrocchi; R. L. Piedmont; S. Cheston & M. Peyrot (2000), "Loyola College in Maryland, Fitchett, G. Rush-Presbyterian-st., Lukes Medical Center", *Journal of Consulting and Clinical Psycology*, 68(6): 1102-1106.
- Oser,C. B.(2003), "The Criminal Offending-Self-Esteem Nexus: Which Version of the Self-Esteem Theory is Suported?", *The Prison Journal* 86, pp.344-363.
- Smith,T. B.; M. E. McCullouth & J. Poll (2003), "Religiousness and Depression: Evidence for a Main Affect and Modernation Influence of Stressful Life Events", *Psycological Bulletin*, vol.129, pp.614-636.